

הפרשת תרומות ומעשרות מתבלינים

לע"נ מורי וידידי הרב שמעון בירן הי"ד
 אשר נתן לי את המקורות הראשוניים למאמר זה,
 ואשר לאור אמונתו צמחנו בראשית דרכנו בישיבת שעלבים.

ראשי פרקים

א. פתיחה

ב. חיוב הפרשת תרו"מ מתבלינים – לסוגיהם השונים

ג. חיוב הפרשת תרו"מ מתבלין שנתן טעם בקדרה והוצא ממנה

ד. שיטת הרמב"ם בפלפלין

ה. תה צמחים

ו. הגדרת "גמר מלאכה" בתבלינים

ז. הגדרת המין בתבלינים

ח. סיכום – הלכה למעשה

א. פתיחה

מן הכתוב בתורה (דברים י"ח ד'): "ראשית דגנך תירשך ויצהרך... תתן לו" לומדת המשנה (מעשרות א' א'): "כלל אמרו במעשרות: כל שהוא אוכל ונשמר וגדוליו מן הארץ חייב במעשרות". הרמב"ם (תרומות פ"ב ה"א) לומד מפסוק זה דין חיוב הפרשת תרומה וז"ל: "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ חייב בתרומה".

שאלת החיוב של סוגי התבלין השונים בתרו"מ תלויה בשאלת חשיבות אוכל שיש לתבלין. האם נדון אותו כאוכל אדם, וממילא יהיה חייב בתרו"מ, או שמא אין התבלין חשיב אוכל אדם, ופטור מתרו"מ. בפתירתו של מאמר זה נדון ברמת החיוב של הפרשת תרו"מ מסוגי התבלין השונים, בעיקר על פי השיטות השונות בראשונים.

תנאים אמוראים וראשונים עסקו בנושא חיוב הפרשת תרו"מ מתבלין על הבטיו השונים. הבעיות בהם אנו נתקלים כיום בסוגיה זו, נוגעות ליישום דעותיהם של חכמי המשנה

התלמוד ומפרשיהם הראשונים, ביחס לסוגי התבלין המצויים כיום, כיון שקיים ספק האם צמחים שונים המוגדרים כיום כתבלין, נחשבו גם עפ"י הגדרת חז"ל כתבלין¹. בשאלות אלו ידון מאמר זה.

ב. חיוב הפרשת תרו"מ מתבלינים – לסוגיהם השונים

באופן עקרוני, ניתן להבחין בארבעה סוגים של תבלין:

א. תבלין הניתן בקדירה על מנת ליתן טעם בה, והוא ראוי לאכילה גם בפני עצמו, כגון בצל או שום.

ב. תבלין שמתבלים בו את האוכל, וגם הוא ניתן לאכילה בפני עצמו, אלא שאין רגילות לאוכלו כך, כגון פלפלין רטובים.

ג. תבלין שמתבלין בו את האוכל, והוא אינו ניתן כלל לאכילה בפני עצמו, כגון פלפלין יבשים.

ד. תבלין שנותן טעם בקדירה אך הוא עצמו אינו נאכל כלל אפילו בתוך הקדירה, כגון צמח השבת שניתן בקדירה, אך מוצא ממנה לאחר שנתן את טעמו בה.

בשאלה אילו מן הסוגים הללו חייבים בתרומות ומעשרות ואילו פטורים רבו החולקים. מדברי האמורא רפרם בגמ' חולין (ו' ע"א) נראה שכל סוגי התבלין חייבים בתרו"מ, שכך הובא בשמו שם: "שאני שאור ותבלין דלטעמא עביד וטעמא לא בטיל" (ולכן חייב במעשר ובשביעית), ופירש רש"י (ד"ה טעמא לא בטיל): "לפי שהוא מתקן הכל והוא עיקר", ומשמע שהכל תלוי בסגולת השפעתו של התבלין ולא בעצם היותו ראוי לאכילה². התוס' שם (ד"ה אינו חושש), לעומת זאת, מתוך קושייתו, מסיק ש"משום מעשר דקאמר הכא, לא קאי אתבלין אלא אשאור", ולפי זה תבלין פטור באופן עקרוני מהפרשת תרומות ומעשרות³. מתוך דיוני הראשונים בסוגיה זו עולות גם שיטות אחרות המבחינות בין סוגים שונים של תבלין. לפי דעה המובאת בתוס' במסכת נידה (נ' ע"א ד"ה כל שחייב בתירוך

1. הגדרת תבלין במילון אבן שושן: צמח שמערבין במוזנות לשם תוספת טעם או ריח. יש לשים לב לכוונת הפוסקים כשהם מזכירים את המושג "תבלין", כיון שישנם סוגים שונים של "תבלין", כפי שיבואר לקמן, וכן שיטות שונות החלוקות בהגדרת סוגי התבלין שנחשבים כאוכל, וממילא חייבים בתרומות ומעשרות.

2. וכך הוא גם פשט דברי הגמ' עירובין דף כט ע"א.

3. כך כתבו גם התוס' בנדה נ' ע"א ד"ה כל שחייב, ועיין עוד במהרש"א חולין שם.

הראשון) אין חייבים בתרו"מ אלא סוגי התבלין הנאכלים גם לבדם, כגון השום והבצלים⁴, ולפי דעה אחרת גם סוגי התבלין שנאכלים לבדם ע"י הדחק חייבים בתרו"מ⁵.

ג. חיוב ההפרשה מתבלין שנתן טעם בקדירה והוצא ממנה

לפי אותן דיעות שהובאו לעיל הסוברות שיש להפריש תרו"מ לפחות מחלק מסוגי התבלינים, יש לרדן מה יהיה הדין במקרה שתבלין נתן טעם בקדירה והוצא ממנה, ויש בו עדין טעם – האם תבלין כזה חייב עדיין בתרו"מ, או שכיון שכבר נתן טעם בקדירה פקע ממנו שם תבלין ולדעת כולם יהיה פטור מתרו"מ?

ניתן להצביע על שני מקורות מרכזיים העוסקים בשאלה זו. במשנה במסכת עוקצין (ג' ד') שנינו: "השבת משנתנה טעם בקדירה אין בה משום תרומה ואינה מטמאה טומאת אוכלין...". הר"ש במקום כותב: "השבת – מן ירק, ומתעשר זרע וירק, כדתנן במעשרות (פ"ד מ"ה), ומייתי לה פ"ק דע"ז (ו' ב'). והכא בשבת של תרומה איירי, דמשנתנה טעם בקדירה והוציאנה ממנה לא מיחייב עלה זר האוכל לשלם קרן וחומש, דעץ בעלמא הוא. ובפ' בא סימן (כתובות נ"א ע"ב) משמע דטעמא משום דסתם שבת לכמ"ך⁶ עשויה, הא אי הוה סתמא לקדירה לא הויה עליה תורת אוכל, דתבלין לא מיטמאין טומאת אוכלין, כדמוכח פרק העור והרוטב (חולין ק"כ א') גבי מה דמפרש מאי קיפה תבלין⁷. מדברים אלו משמע שירק שנתן טעם בקדירה, אף שעדיין יש בו טעם, נחשב כעץ בעלמא ואינו מוגדר כמאכל אדם, וממילא אינו חייב בתרו"מ. לפי זה, אם שכח להפריש קודם לכן אין להפריש מהירק עצמו לאחר שהוצא מן הקדירה על הטעם שבקדירה, שכיון שהירק עתה פטור לחלוטין חשיב הדבר כמפריש מן הפטור על החיוב. כמו כן, במקרה כזה ששכח להפריש עד לאחר הוצאת הירק – פטור ירק זה מתרו"מ משום שאינו מוגדר מאכל אדם⁸.

4. וע"ע בתוס' הרא"ש שם, וכן בר"ש על עוקצין פ"ג משנה ה', בתוס' יומא פ"א ע"א ד"ה שהפלפלין (בתירוצו השני לקושייתו השניה ובתירוצו האחרון). באשר לשיטת הרמב"ם – עיין לקמן פרק ד.
5. תוס' יומא פ"א ע"א ד"ה שהפלפלין בריש דבריו, וכן תוס' שם ד"ה הא ברטיבא. מאירי על חולין ו' ע"א. ועיין גם בגור-אריה למהר"ל מפראג על פרשת תולדות ד"ה מעשרין את התבן.
6. כמך – "דכותשין אותו ונותנין אותו בכוחה, ועיקרו שבתוכו מטבילין כל אוכל, דהאי לאו לטעמא עביד דהוה עיקר" (רש"י נ"א ע"א ד"ה לכמך).
7. ההוכחה מפרק העור והרוטב שתבלין לא חייב בתרו"מ היא מן המשנה שם (ק"ו ב'): "העור והרוטב והקיפה... מצטרפין לטמא טומאת אוכלין". ובגמ' (שם ק"כ א') עולה השאלה: "מאי קיפה? אמר רבה פירמא. א"ל אביי הוא עצמו יטמא טומאת אוכלין (ולא צריך להצטרף)? אלא אמר רב פפא תבלין". הגמ' הבינה, אם כן, שתבלין איננו מטמא טומאת אוכלין בעצמו, ולכן ניתן לזהות אותו עם ה"קיפה", שעליה אומרת המשנה שמצטרפת לטמא טומאת אוכלין, אך אינה מטמאה בעצמה. לענין עצם הקשר שבין טומאת אוכלין לחיוב בתרומות ומעשרות עיין נדה נ' ע"א.
8. האיטור להפריש מן הפטור על החיוב התבאר במשנה תרומות (א' ה'), ברמב"ם תרומות פ"ה הל' י"ב ובשו"ע יו"ד של"א, נ"ח.

לעומת דעה זו, הרמב"ם בפירוש המשניות שם סובר שסיבת הפטור בשבת שנתבשלה הינה שלאחר שנתבשלה תמה תועלתה ואיננה אלא כובל ואינה ראויה למאכל אדם, ולפיכך אינה מקבלת טומאה ופטורה מתרו"מ. מדבריו עולה כי שאר תבלינים שנתנו טעם בקדירה יתכן שיהיו עדיין מוגדרים כאוכל גם אחרי הבישול ויהיו חייבים בתרו"מ.

המקור השני העוסק בדין תבלין שנתן טעם בקדירה והוצא ממנה הוא הירושלמי תרומות (פי"א ה"א), וז"ל: "תני נותן אדם דבלה וגרוגרות (של תרומה) לתוך התבשיל, כדרך שנותן תבלין (של תרומה), ובלבד שלא יסחטם להוציא מימיהן, ובתבלין מותר, שכך הוא מלאכתן. צרור תבלין שנתנו לתוך קדרה זו וחזר ונתנו לתוך קדרה אחרת, אם ביטל טעמו מותר, ואם לאו אסור. ומה בינה לבין שבת? לא כן תני: השבת שנתן טעם בקדרה אין בה משום תרומה, ואינה מטמאה טומאת אוכלין? משלך נתנו לך, בדין היה שלא תטמא טומאת אוכלין, והם אמרו שתטמא טומאת אוכלין, והן אמרו מכיון שנתנה טעם בקדירה בטלה". הפני משה על הירושלמי (שם) מסביר את החילוק שהובא בירושלמי בין שבת לבין שאר מיני תבלין לענין תרו"מ בשוני מהותי ביניהם. השבת אינה מטמאה מדאורייתא כלל בטומאת-אוכלין לפי שאינה אוכל אלא תבלין. לכן כשנתנה כבר טעם בקדירה קבעו חז"ל דשוב לא תטמא טו"א כלל, וממילא אינה חייבת בתרו"מ. לעומתה, שאר סוגי הירקות מטמאין טומאת אוכלין מדאורייתא, ולכן גם כשמשתמשים בהם כתבלין, ואף כשנתנו בקדירה, כל עוד לא פג טעמם לחלוטין לא בטלו מהגדר הראשוני של "ירק" שמיטמא טומאת אוכלין, וחייבים בתרומות ומעשרות.

הר"ש סירלאו שם מחלק חילוק אחר בין שבת שלטעמא עבידא, ולכן לא מטמאה טו"א מדאו', והכמים שגזרו שעליה לחייבה בתרו"מ – הם אמרו שכאשר נתנה טעם בקדירה שוב אינה מטמאה טו"א, לבין שאר תבלין שאינן מיועדים רק כדי ליתן טעם בקדירה (ומסתבר שכוונתו לומר שגם הם עצמם נאכלים), ולכן מטמאים טו"א גם לאחר שנתנו טעם בקדירה.

בהמשך דבריו (שם) מעלה הר"ש סירלאו סתירה בין סוגיה זו בירושלמי, ממנה משתמע שיש בתבלין חיוב הפרשת תרו"מ, לבין סוגיה במסכת גידה (נ"א ב') המצטטת משנה בעוקצין (פ"ג מ"ה) ממנה משתמע שתבלין אינו חייב בתרו"מ, וז"ל המשנה: "הקושט והחיימום וראשי בשמים והתיאה והחלתית והפלפלין וחלת חריע נקחין בכסף מעשר ואין מטמאין טומאת אוכלין דברי ר' עקיבא, אמר לו רבי יוחנן בן גורי אם נקחין בכסף מעשר מפני מה אין מטמאין טומאת אוכלין ואם אינן מטמאין אף הם לא ילקחו בכסף מעשר", ובהמשך הסוגיה שם מוסקת המסקנה: "וא"ר יוחנן בן גורי נמנו וגמרו שאין נקחין בכסף מעשר ואין מטמאין טומאת אוכלין"⁹. מתוך סתירה זו מסיק הר"ש סירלאו ששתי הסוגיות

9. ועיין בהערה 6 לעיל לענין כמך, שם מבואר שכל מה שאינו מטמא בטומאת אוכלין אינו חייב בתרו"מ.

הללו עוסקות בירק שאינו נאכל לבדו אלא רק לאחר שניתן בקדירה (כגון בצל – למעט בצל ירוק). ירק שכזה אינו חייב בתרו"מ כשנאכל לבדו, אא"כ ניתן קודם בקדירה אשר הכהתה את טעמו, וגם אז אינו חייב בתרו"מ אלא אם עדיין נשאר בו טעם, כיון שרק כעת לאחר שהוכחה טעמו הוא ראוי למאכל אדם. הסוגיה בניה עוסקת בירק זה קודם שניתן בקדירה, וממנו אין חיוב להפריש תרו"מ. הסוגיה בירושלמי תרומות, לעומת זאת, עסקה באותו ירק, אך לאחר שניתן בקדירה, ולכן חייב בתרו"מ. עוד הוכיח הר"ש סירלאו את דעתו מתוך דברי התוספתא בעוקצין (פ"ג מ"ח): "החגבים שנתנן בקדירה והתבלין¹⁰ מטמאין טומאת אוכלין עד שיפסלו מלאכול אדם". ומכאן מסקנתו – "כלומר, שלא נשאר בהם טעם כלל".

מדבריו עולה כי כל עוד יש טעם בתבלין הריהו נחשב כאוכל ומטמא טו"א, ולפי האמור לעיל יהיה חייב גם בתרו"מ, וכשיטת הרמב"ם שהבאנו לעיל, וא"כ הדין הכללי של תבלין הוא בניגוד לדינה של השבת אשר לגביה אמרה המשנה בעוקצין (שהובאה לעיל): "השבת משנתנה טעם בקדירה אין בה משום תרומה ואינה מטמאה טומאת אוכלין...". מסתבר שההבדל ההלכתי בין דין השבת לבין דין התבלין בו עסקה התוספתא בעוקצין, נובע מהעובדה שאין רגילות לאכול את השבת לאחר שנתנה טעם בקדירה, ולכן לא נחשבת כלל לאוכל אדם ואינה מטמאת טומאת אוכלין, (וכפי שהסבירו הפני משה והר"ש סירלאו שם), בעוד התבלינים עליהם דיברה התוספתא בעוקצין וכן הסוגיות בירושלמי בתרומות והבבלי בניה, הם תבלינים שרגילים לאוכלם לאחר שנתנו טעם בקדירה, ולכן נחשבים כאוכל וחייבים בתרו"מ.

ד. שיטת הרמב"ם בפלפלין

הרמב"ם בהלכות ברכות (פ"ח ה"ז) כתב: "הפלפלין והזנגביל בזמן שהן רטובין מברך עליהן בורא פרי האדמה. אבל יבשין אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם מפני שהן תבלין ואינו אוכל. וכן אוכלין שאין ראויין לאכילה ומשקין שאינן ראויין לשתייה אינן טעונין ברכה לא לפניהן ולא לאחריהן". מתוך שחייב פלפלין רטובין בברכה, ופטר ממנה כל אוכל שאינו ראוי לאכילה, עולה כי פלפלין רטובים הינם אוכל. לעומת זאת לגבי פלפלין יבשים כתב שאין טעונים ברכה, והוסיף שסיבת הפטור היא כיון שהם אינם אוכל. דבריו אלו סותרים את דבריו בהלכות מעשר שני ובהלכות טומאת אוכלין, בהם לא הובא שום חילוק בין פלפלין רטובים ליבשים, וכפי שיתבאר לקמן.

10. בגרסתנו ובגרסת התוספתא עפ"י צוקרמנדל לא מופיעה המילה "והתבלין", עליה מתבססים דברי הר"ש סירלאו, אבל מופיעה עפ"י גרסת מנחת ביכורים על התוספתא.

בהל' מעשר-שני (פ"ז ה"ט) פסק הרמב"ם: "...וכן כל כיוצא בו מנותני ריח ומראה וטעם, הואיל ואינן לאכילת גופן אלא לטעם שנותנין, אין נלקחין בכסף מעשר; לפיכך ראשי בשמים והפלפלין והקושט והחלתית וחלות חריע וכל כיוצא באלו אין נלקחין בכסף מעשר". כאן אין מחלק הרמב"ם בין סוגי הפלפלין, אלא אוסר לקחת את כל סוגי הפלפלין בכסף מעשר. מדבריו אפשר להסיק שכל סוגי הפלפלין אינם מוגדרים כמאכל אדם, שהרי לעיל מן ההלכה הזו (שם ה"ג) כתב: "אין נלקח בכסף מעשר אלא מאכל אדם שגידוליו מן הארץ או גידולי גידוליו מן הארץ...". כלומר רק דבר שהוא מאכל אדם, יכול להלקח בכסף מעשר, וא"כ אם פלפלין אינם ראויים להלקח בכסף מעשר סימן הוא שאינם למאכל אדם. מסקנה זו סותרת, לכאורה, את דבריו בהלכות ברכות ובהל' שביתת העשור (שיובאו לקמן), שם השתמע שישנם סוגי פלפלין אשר נחשבים כאוכל.

יתכן לחלק ולומר כי הרמב"ם בהגדרתו הכוללת (שם הל' ג') לא התכוון לומר כי כל מאכל אדם שגידוליו מן הארץ נלקח בכסף מעשר, אלא לומר שרק מאכל אדם יכול להלקח בכסף מעשר, אך יתכן שישנו מאכל אדם שלא יוכל להלקח בכסף מעשר, כגון הפלפלין ושאר נותני הטעם שאינם ניתנים בקדירה לאכילת גופם, שאע"פ שאוכלין הם, אינם נלקחים בכסף מעשר, אך הדברים דחוקים.

בהלכות טומאת אוכלין כתב הרמב"ם (פ"א ה"ו): "אלו דברים שאינן מקבלין טומאה אע"פ שבני אדם אוכלין אותן, לפי שאינן נאכלין להנאת גופן אלא מפני שנותנים טעם במאכלות או מפני הריח או המראה, ואלו הן: הקושט והחמס וראשי בשמים והתיאה והחלתית והפלפלין וחלות חריע וכן כל כיוצא בהן". גם כאן לא חילק הרמב"ם בין סוגי הפלפלין, אלא סתם וכתב שאין הפלפלין נטמאים טומאת אוכלין. מדבריו אפשר להסיק שכל סוגי הפלפלין אינם מוגדרים כמאכל אדם, שהרי הכלל הוא (שם הל' א'): "כל אוכל המיוחד למאכל אדם כגון לחם ובשר וענבים וזיתים וכיוצא בהן מקבל טומאה...". גם כאן לכאורה דבריו סותרים את דבריו בהלכות ברכות וכנ"ל, אך גם כאן אפשר לחלק ולומר כי הרמב"ם בהגדרתו הכוללת (בהל' א') לא התכוון לומר שכל אוכל המיוחד למאכל אדם מקבל טומאה, אלא כונתו לומר, שרק אוכל המיוחד לאכילת אדם יתכן ויקבל טומאה, אך יתכן שישנו מאכל אדם שלא יקבל טומאה, כגון הפלפלין ושאר נותני הטעם שאינם ניתנים בקדירה להנאת גופם, שאע"פ שאוכלין הם, אינם מקבלים טומאה. אך שוב אין נראה שזהו פשוט הדברים, וצ"ע.

מקור נוסף בו מתייחס הרמב"ם להגדרת פלפלין, הוא בהל' שביתת העשור, וז"ל שם בפ"ב הל' ו': "הכוסס פלפלין וזנגביל יבש וכיוצא בהן פטור. אבל זנגביל רטוב חייב". גם מדבריו אלו אפשר להסיק כי אין חילוק בין סוגי הפלפלין, וכולם לא חשיבי אוכל. שהרי שם בהל' א' כתב: "האוכל ביום הכיפורים מאכלין הראויין לאכול לאדם ככותבת הגסה... חייב. וכל המאכלין מצטרפין לשיעור זה". אולם עיין מגיד משנה שם שהקשה על הרמב"ם מהגמ' ביזמא פ"א ע"ב, ממנה משתמע כי קיים חילוק ברור בין פלפלין יבשים שפטור עליהם,

לבין פלפלין רטובים שחייב עליהם, ולכן גורס המגיד משנה ברמב"ם "אבל רטוב חייב", כלומר גם פלפלין וגם זנגביל אם הם רטובים, חייב עליהם. גם רבינו מנוח על הרמב"ם שם ד"ה "הכוסס פלפלין" כותב כך: "כיון דיבשי לא חשיבי אוכלא והכי נמי בפרק כיצד מברכין לגבי ברכה דלא מברכין עלייהו". וכן בהמשך דבריו בד"ה "אבל זנגביל רטוב חייב" כותב: "פירוש וה"ה פלפלין".

גם בפירושו למשנה, מתייחס הרמב"ם להגדרת פלפלין כתבלין, וז"ל בפירושו לפ"ב דערלה משנה י': "...אמר שאם היו שנים שלשה סוגי תבלין אבל כולן ממין אחד כגון ה"קאקלה" שיש בו גדולים וקטנים והפלפל שיש בו לבן ושחור. או שהיו שלשה מינים אבל יש להן שם אחד כגון מיני "אלפוד'נג'את" ומיני הכרפס שהם הרבה מינים שונים זה מזה ולהן שם אחד, כלומר שכל מיני הכרפס נקראין כרפס, וכל מיני "אלפוד'נג" נקראין "פוד'נג", וזהו ענין אמרו או שלשה, ר"ל או שלשה מינין משם אחד, כל שהוא כך מכלאי הכרם או ערלה או תרומה ותבל בכל, הרי אותו דבר שנתבל בהן אסור, ואע"פ שאין בכל אחד הן לבדו כדי לתבל, וזה הוא ענין אמרו מצטרפין, שמצטרפין זה עם זה ואוסרין מה שנתבל בהן כמו שביארנו. ויהיה תיקון משנה זו כך, תבלין שנים שלשה שמות ממין אחד, או שלשה מינין משם אחד מצטרפין לאסור. ואין הלכה כר' שמעון. ושמא יעלה על דעתך שאין נקרא תבלין אלא דברים הריחניים כגון הפלפל וה"קרפה", אלא כל מה שמשביחים בו את האוכל כגון השום והשמן והבצל והחומץ והיין אם נתכון באחד מאלו ובכיוצא בהן להשביח האוכל נקראין תבלין" (ע"פ פירוש המשניות בתרגום הרב קפאח). מדברי הרמב"ם הללו בפירוש המשניות, בהם אין הוא מחלק בין סוגי הפלפלין, עולה כי כל סוגי הפלפלין מוגדרים כתבלין שיש בו חיוב תרומה, כלומר חשיב אוכל אדם. שהרי כ"כ הרמב"ם בפ"ב מהלכות תרומות הל' א': "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ חייב בתרומה". כלומר אם פלפלין חייבים בתרומה כפי שכתב, סימן הוא שהם מוגדרים כמאכל אדם. גם דבריו אלה, מהם משתמע כי כל סוגי התבלינים חשיבי אוכל, סותרים את דבריו בהלכות ברכות ובהלכות שביתת העשור מהם משתמע כי רק פלפלין רטובים חשיבי אוכל.

הרב קפאח בהערותיו לפיהמ"ש על מסכת ברכות (פ"ח ה"ז) כתב שהרמב"ם סובר שכל סוגי הפלפלין לא חשיבי אוכל. כביסוס לכך הוא הביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשניות לעוקצין (ג' ה') שכתב שאין קונים בכסף מעשר אלא מיני מזון בלבד, ודייק מכך שדוקא מיני מזון אך לא מיני מאכל ופלפלין רטובים, שאע"פ שהם מיני מאכל אינם מיני מזון, ומשום הכי אינו נלקח בכסף מעשר. אך משום שהוא נאכל ע"י הדחק מברכים עליו בורא פרי האדמה (שאם לא היה מוגדר כאוכל כלל הרי לכל היותר היתה ברכתו שהכל). אולם לענ"ד דברי הרב קפאח צריכים עיון. שהרי הרמב"ם כתב במפורש בהלכות מעשר שני

(הנ"ל), שאין קונים בכסף מעשר אלא מיני מאכל, וא"כ כל הוכחתו של הרב קפאח משוללת יסוד¹¹.

בשו"ת דובב מישרים (סי' צ"ב ד"ה אולם) התייחס לדברי הרמב"ם הנ"ל, ולאחר שמביא את דברי הרמב"ם בהל' מעשר שני ובהל' טומאת אוכלין, כתב: "משמע דס"ל דכיון שהפלפלין דרכן ליתן לקדירה, ואינן עומדין לאכול בעינא, ע"כ ל"ח בכלל אוכל, אפי' בזמן שהן לחין". ולכאורה דבריו קשים, שהרי הרמב"ם בהל' ברכות ובהל' שביתת העשור חילק בין פלפלין רטובים לבין פלפלין יבשים, וכתב במפורש שפלפלין רטובים חשיבי אוכל. ויתכן לומר שכוונתו לחלק בין סוגי האוכלין, כפי שמצאנו בדברי הרמב"ם בפירוש המשניות לעוקצין, שהביא הרב קפאח, וכפי שחילק הרב קפאח עצמו בין המושג "מוזון" שהוא מאכל ממש לבין "אוכל" הכולל את כל סוגי הדברים הנאכלים, גם אם אין הם מהוים את המזון ממנו ניזון האדם, ואינו נאכל למטרת אוכל, אלא למטרת טעם וכדומה. ועדיין צ"ע.

דרך מרכזית בהבנת דברי הרמב"ם סולל הר"ש סירלאו (על הירושלמי תרומות פי"א ה"א). לדעתו הרמב"ם סובר שחיוב תבלין בתרו"מ הינו רק בתבלין מסוג בצל או קפלוט, אבל לא בתבלין כמו פלפלין או כרכם. ראיה לדבריו הוא מביא מתוך דברי הרמב"ם עצמו בפ"ה משמיטה הל' כ"ב. מקורה של הלכה זו בתוספתא שביעית (פ"ו ד') האומרת: "צורר את התבלין ונותנן לתוך התבשיל אם בטל טעמן מותרים ואם לאו אסורין". על סמך מקור זה פסק הרמב"ם שם: "הצורר תבלין של שביעית ונתנן לתוך התבשיל, אם בטל טעמן הרי אלו מותרין לכל דבר, ואם נשאר בהן טעם, עדיין הם בקדושת שביעית". לעומת זאת בנוגע לתרומות ומעשר שני אין הרמב"ם מביא את התוספתות המקבילות אף שלשונן זהה לתוספתא שביעית הנ"ל¹². מתוך סתימת הרמב"ם לגבי תרו"מ הסיק הר"ש סירלאו שדעת הרמב"ם היא שגם כאשר יש עדיין טעם בתבלין, כיון שאינו עשוי לאכילה בפני עצמו פטור הוא מתרו"מ, ולכן לא הביא הרמב"ם את לשון התוספתות מהן משתמע שרק אם בטל טעם התבלין אין הוא חייב בתרו"מ. ומסכם הר"ש סירלאו: "ופי' דכל מקום דמשמ'

11. בהצעת הדברים בפני הרב שמואל טל (ראש כולל מג"ל, נוה דקלים) העירני הרב טל שיתכן והרמב"ם בהלכותיו ביד החזקה, בכותבו שאין קונים בכסף מעשר אלא מיני אוכלים בלבד, לא נתכוון לכלול בוה גם אוכלים שאינם נאכלים מחמת עצמם, אלא רק ניסח את הכלל שבעקבותיו יבוא הפירוט שיכלול את ההסתייגויות השונות. בתחילת דבריו ביד החזקה, בנסחו את הכלל, השתמש הרמב"ם במושג "אוכל" שהוא כוללני ואיננו מדוייק, והסתמך בוה על המשך דבריו, בעוד שבפירושו המשניות בעוקצין הגדיר זאת באופן המדוייק יותר, ולכן השתמש בלשון "מוזון" ולא בלשון "אוכל". אך לענ"ד הדברים עדיין קשים.

12. תרומות פ"ט ו': "צורר את התבלין ונותנן לתוך התבשיל אם בטל טעמן מותרין ואם לאו אסורין". זוהי גם לשון התוספתא במעשר שני פ"ב ד'.

דתבלין אית בהו מעשר היינו בשומין ובצלין וכיוצא בו, אבל כרכם ופלפלין וכל אותן השנויין בעוקצין (פ"ג מ"ד) לעולם פטורין¹³.

יתכן לומר שגם הר"ש סירלאו מבין בשיטת הרמב"ם שפלפלין רטובים יהיו חייבים בתרו"מ, וכל מה שפטר הרמב"ם הפרשת תרו"מ מפלפלין, היינו פלפלין יבשים שאינם נאכלים לבדם, וזוהי ההבנה גם במשנה בעוקצין, כשמזכירה פלפלין כחלק מן התבלינים שאינם מטמאין טומאת אוכלין.

לכאורה על שיטת הרמב"ם, כפי שהובאה לעיל, קשה מן המשנה בנידה (נ' ע"א) בה שנינו: "כל שחייב במעשרות מטמא טומאת אוכלין, ויש שמטמא טומאת אוכלין ואינו חייב במעשר", כלומר כל דבר החייב במעשרות – ודאי הוא שמטמא טומאת אוכלין. מדברי המשנה עולה כי דבר שאינו מטמא טומאת אוכלין כגון פלפלין (כפי שפסק הרמב"ם בהלכות טומאת אוכלין) לא יתכן שיהיה חייב במעשר (כפי שפסק הרמב"ם לעייל בפירוש המשניות לערלה), וא"כ דבריו, לאור המשנה הנ"ל, סותרים זה את זה.

לענ"ד המפתח להבנת דברי הרמב"ם הוא אכן ההבחנה בין סוגי הפלפלין השונים, כפי שהביא בהלכות ברכות ובהלכות שביתת העשור (עפ"י גרסת המגיד משנה), הלכות שמקומם בתחילת ספר משנה תורה. לפי זה פלפלין לחים חשיבי אוכל וחייבים בתרו"מ ומטמאין טומאת אוכלין, משא"כ פלפלין יבשים. אלא, שהרמב"ם לא טרח בשאר כל הלכותיו להזכיר שוב את החילוק הנ"ל, וסמך על מה שחילק בהלכות ברכות. כמו"כ דבריו בפירוש המשניות אינם עולים אלא על פלפלין לחים, וגם שם לא חילק בפירוש, כיון שהדבר ברור, וכפי שחילקו התוס' ביומא פ"א ב' (ד"ה פלפלין) בין פלפלין לחין שחייבים בתרו"מ לבין פלפלין יבשים שפטורין.

ה. תה צמחים

פוסקי דורנו נחלקו בשאלת חיוב הפרשת תרומות ומעשרות מ"תה צמחים". יש אומרים¹⁴ שתבלין כזה, מכיון שנותן טעם במים, חייב בתרומות ומעשרות, ומה שפטרו מתרומות ומעשרות הוא רק תבלין אשר מוסיף טעם לאוכל קיים. לעומתם יש אומרים¹⁵ כי אין

13. נראה שגם הר"ש סירלאו עצמו סובר שאין חייבים בתרו"מ אלא תבלין כשום ובצל, שהרי בפ"ה הל' א' על דברי המשנה: "ביצה שנתבלה בתבלין אסורין..." כתב הר"ש סירלאו: "בתבלין אסורין – כגון תבלין של ערלה או של תרומה כגון בצל ושומין". לו היה סובר שגם סוגי תבלין אשר אינם נאכלים בעין חייבים בתרו"מ היה מוכיחם, שהרי ביחס אליהם החידוש גדול יותר.

14. הראשון לציין הרב מרדכי אליהו שליט"א, תשובה בע"פ

15. הרי"ש אלישיב שליט"א (תשובה בע"פ לרב יאיר שחור – רב הישוב מעלה לבונה). הרב גיסיס קרליץ, מפרי הארץ ח"ד עמ' קל"ד.

להפריש תרומות ומעשרות מ"תה צמחים" כיון שנחשב כדבר שאין אוכלים אותו, וממילא לא נתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות.

מקור לעיון בדין זה ניתן להביא מן הגמ' גידה (נ"א ע"ב), שם נידון דין שבת שייעודה ליתן טעם בקדירה ולכן היא פטורה מן המעשר. ויש לעיין אם נוכל למוד מכך על דינו של תה צמחים. מצד אחד, ניתן להצביע על הדמיון לשבת כיון שאינו נאכל. אך מצד שני אולי יש לחלק, דשבת נותנת טעם בקדירה שיש בה כבר טעם, ואין די בתוספת טעם על-מנת לחייבה במעשר, מה שאין כן תה צמחים, שכל טעם התה נוצר ממנו, שהרי למים אין טעם עצמי, ולפיכך אע"פ שאין הצמחים שבתה נאכלים, הם יחויבו במעשר.

ו. הגדרת "גמר מלאכה" בתבלין

מן המילים "כדגן מן הגורן" (במדבר י"ח כ"ז) למדו חכמים שזמן ההתחייבות בתרו"מ הוא לאחר גמר מלאכה: "התבואה – משתמרת, היין – משיקפה והשמן – משיירד לעוקה" (ספרי שם).

האחרונים דנו בהגדרת גמר מלאכה בזה"ז בו – עפ"י שיטות העבודה המודרניות, עוברים הפירות תהליכים נוספים עד הגעתם לשוק¹⁶. על-פי הגדרתו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו¹⁷ במקום שבת האריזה עושה פעולה משמעותית בפרי, נחשב סיום העבודה בבית האריזה לגמר מלאכה. בנד"ד שבת האריזה מפריד את הפסולת מן העיקר, ונותן את העיקר בשקיות התה, או בשקיות/קופסאות תבלינים, חשיב בית האריזה מקום גמר המלאכה, ולפיכך יש להפריש את התרו"מ לאחר האריזה בבית האריזה. יש להקפיד שההפרשה תהיה מן המוקף¹⁸, ושלא יפריש ממה שנגמרה מלאכתו על מה שעדיין לא נגמרה מלאכתו¹⁹.

ז. הגדרת המין בתבלין

בפ"ב דתרומות (משנה ו') שנינו: "זה הכלל כל שהוא כלאים בחברו לא יתרום מזה על זה". ובמסכת כלאים (פ"א מ"ג) נאמר: "הוסיף ר"ע השום והשומנית, הבצל והבצלצול, התורמוס והפלסלוס – אינן כלאים זה בזה". כלומר דוקא הם אינם כלאים זה בזה, אך סוגי

16. עיין מאמרו המקיף של הרב בירן הי"ד "גמר מלאכה מהו" המובא בקובץ זה. ועיין עוד בספרו של הרב עזריאל אריאל "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" פרק ה' – גמר מלאכה עמ' 7-46.

17. עיין מאמרו של הרב ע. אריאל שם.

18. עיין שם פרק י"ב.

19. עי"ש שמפרט את דרך ההפרשה בבית האריזה והזהירות שיש לנקוט כדי שההפרשה תהיה ממה שנגמרה מלאכתו על מה שנגמרה מלאכתו.

תבלינין אחרים עלולים להיות כלאים זה בזה. ממשניות אלו עולה כי מותר להפריש מזה על זה רק כאשר מדובר בשני סוגי תבלין אשר אינם כלאים זה בזה. ואף שיעודם של כל התבלינים הוא ליתן טעם בקדירה, הרי בין אם הם עצמם נאכלים ובין אם אין הם נאכלים, אין הם נחשבים כמין אחד²⁰. ולמרות שלענין הצטרפותם לאיסור נחלקו הראשונים אם אכן מצטרפים כל סוגי התבלין לאסור או לא, מ"מ לענין הפרשת תרו"מ נראה דלכ"ע חשיב כשני מינים.

ח. סיכום – הלכה למעשה

לא התיימרתי כאן להכניס ראשי בין הרים ולהכריע בשאלה זו למעשה, אלא ללכך את שאלת הפרשת תרומות ומעשרות מתבלין על היבטיה השונים.

כפי שניסיתי להראות לעיל, יש להתייחס לסוגים שונים של תבלינים, כשלכל אחד מהם גדרים שונים של חיוב הפרשה. גדולי הדורות עסקו בשאלות אלו בהתייחסות הלכתית ספציפית לסוגי תבלינים שונים, ולא נותר לי לסיכום אלא להביא את שיטות האחרונים – הלכה למעשה – בחיוב הפרשת תרו"מ מהסוגים השונים של התבלינים.

נקודת המוצא לדיוני האחרונים כאן היא, כמובן, הבנת פרשנות הראשונים לסוגיות העוסקות בדין זה, ולפיכך אין הסכמה ביניהם אפילו ביחס לעקרון היסודי. יש אומרים שכל תבלין שאיננו אוכל אדם איננו חייב בתרו"מ²¹ וגם תבלין שנחשב למאכל אדם איננו חייב אלא מדרבנן²², ולעומתם יש הכוללים כלל אחר ולפי הגדרתם כל שאין אוכלים אותו בעין איננו חייב בתרו"מ²³.

להלן מספר התייחסויות אופייניות של פוסקי דורנו לסוגים מסויימים של תבלינים.

קימל – החזו"א (מעשרות א' כ"ד) מסתפק בענין זה וכותב: "קימל שמערבין בפת או שמפזרין אותו ע"פ הככר, לכאורה דינו כתבלין, כיון שאין אוכלין אותו בעין, אבל אם אמת בפני המתרגמים "קצח" – קימל, הן חייבים במעשר וכדתנן עוקצין פ"ג מ"ו". הרב ניסים קרליץ (מפרי הארץ ח"ד עמ' קל"ה) פסק לאיסור, וממ"נ – אם אכן זהו הקצח האמור במשנה ודאי שחייב במעשר, וגם אם אינו – כיון שהוא נאכל, על אף שבא ליתן טעם, חייב.

20. עיין במשנה ערלה פ"ב מ"י וברמב"ם ובר"ש שם, וכן בגמ' שבת פ"ט ע"ב ובגמ' ע"ז ס"ו א' ורש"י ותוס' שם. ועי' כס"מ על הרמב"ם פט"ו מהל' מאכלות אסורות הל' י"ד.

21. חזו"א דמאי ט"ו א' בשם התוס' יומא פ"א ע"א

22. חכמת אדם בספרו שערי צדק שער מצות הארץ פרק ב', ד' (ועי' גם ס"ב). חזו"א מעשרות א' א'.

23. עיין חזו"א מעשרות א', כ"ד, וראה פאת השולחן הלכות מעשר עני ס' י"ב בבית ישראל שם (אות י'), ובספר עשר תעשר לרב יוסף צבי הלוי, שער הלכה, הלכה ל' ובהערה ל' שם בסופה, שם דן בשאלה האם פלפלין רטובים חשיבי אוכל ממש לחיבתם בתרו"מ.

פפריקה – הרב נויבירט שליט"א לאחר התייעצות עם הרב ש"ז אויערבך זצ"ל פסק²⁴ שיש להפריש תרו"מ מפפריקה, כיון שלפעמים היא ניתנת כתוספת ע"ג ממרחי טחינה או חומס, ולא רק כתבלין מעורב בתוכם אלא על גביהם, ולכן נחשבת, לפחות מספק, כנאכלת. גם לענין חיוב נתינת מעשר עני לעניים מפפריקה בשנת מעשר עני, פסק הגרש"ז שיש ליתן, ולא חשיב לפחות כספק לענין זה שעל העניים יהא להוכיח שפפריקה חייבת בתרו"מ. **פלפלין** – מדברי הראשונים שהובאו לעיל²⁵ עולה כי יש לחלק בין סוגי הפלפלין השונים. הפלפלין הרטובים, אשר אפשר לאוכלן לבדן, חייבים במעשר, ולעומתם הפלפלין היבשים, אשר אי אפשר לאוכלן לבדן, אינן חייבים במעשר.

24. תשובה שנתנה בע"פ לרב צבי ארנון, רב המושב ניר-גלים.

25. עיין הערה 5 לעיל, וכן בהסברנו לרמב"ם בדין פלפלין, ועיין בספר עשר תעשר לרב יוסף צבי הלוי שער הלכה, הלכה ל' ובהערה ל' שם בסופה.